

fetva soruları ve sosyoloji araştırmalarında okunma imkânı

Nevin MERİÇ

İstanbul Müftülüğü Din Hizmetleri Uzmanı

Dinler ve özelde İslam dini, gündelik hayatın dini ilkeler çerçevesinde düzenlenmesini hedeflemektedir. Toplum hayatı bir diğer ifadeyle gündelik hayatın akışına ilişkin ayrıntılar konusunda son derece etkindir. İslam dini kişisel ve ailevî olandan, toplumsal davranışları da kapsayan geniş bir alana ilişkin bütüncül ve ayrıntılı kurallar vaz eder.¹ Giyim kuşamdan göreneklere, ekonomik konulardan bilim ve sanata, doğumdan ölüme kadar bir dizi konuda İslam'ın kapsayıcı yapısından ve tavsiye/emir düzeyindeki normatif düzenlemelerinden söz etmek mümkündür. Bu anlamda hayatın bütün safhaları dinin ilkeleri ile bir biçimde ilişkili görülmektedir. Kelam/itikad, fıkıh/ibadet, ahlak: İslam'ın hem bireysel/sosyal hayatı hem de fiziki dünyayı içine alan bir din olması, insan davranışlarını hakikatle uyumlu-meşru bir çerçevede ortaya konulmasını sağlamaktadır.²

Dinî ilkeler toplum hayatında fıkıh-hukuk ilişkisi ve ahlâk-kültürel aktarımlar çerçevesinde şekillenmektedir. Dinin bir nevi 'yaşam biçimi' şeklinde algılanması buna imkân tanırken bu süreçte yeni toplumsal

şartların ortaya çıkardığı değişmeler dinî açıdan daha net izlenmektedir. Dindar bireyin toplumsal uyum ve huzur arayışı da sağlanmış olur. Dindarlığın psiko-sosyal etkileri, bireyde dinin gündelik hayatı kontrol gücünü göstermesi açısından dikkat çekicidir. Böylece dindarlık, dinî inanç, ibadet, dinî tecrübe, dinî bilgi ve dinî etkilenme gibi kategoriler içinde kendini ifade etmektedir diyebiliriz.

İslam'ın hem bireysel/sosyal hayatı hem de fizikî dünyayı içine alan bir din olması, insan davranışlarını hakikatle uyumlu-meşru bir çerçevede ortaya konulmasını sağlamaktadır.

Dinin, bir başka ifadeyle dindarlığın gündelik hayatın modern kuralların etkisiyle belli bir değişim sürecine girmesi hatta bu süreç içinde yeniden tanımlanıp okunması doğaldır. Burada soru fikhın elverişliliğini ne oranda gerçekleştirdiğimizdir. Bir diğer ifadeyle toplum hayatını düzenleyen sistemle/rle – dinî kabulleri nasıl bir kolerasyon hâlinde okumalıyız. Bu makale müftülüğe gelen fetva sorularından yola çıkarak, toplum hayatının dinî yönüne dair bir haritanın çıkartılmasından çok, bu soruların sosyolojik okumalara ne oranda elverişli olduğunu açığa çıkarmayı hedeflemektedir. Bununla birlikte eylem bir dizi yeni soruların cevaplandırılmasını gerekli kılmaktadır; Fetva sorularından yola çıkarak dinî algı ve davranma biçimine dair toplumsal dinî analizler yapmanın nasıllığı, oturduğu zemin, ifade ettiği bağlam ve sonucun hakikatle ilişkisinde konumu... vs gibi. Sosyolojinin en güçlü argümanı olan istatistiğe fetva soruları bağlamında işlerlik kazandırılabilir mi, kazandırılmaz mı vs.; fetva soruları – sosyoloji ilişkisinde dikkatimizi çekmektedir. Bununla birlikte rakamların anlama ve anlamlandırmaya kattığı güç ve etkiyi görmezlikten gelemeyiz. Rakamlar kadar içeriğin dayandığı kodlara ilişkin bağlantılar da önemlidir. Dolayısıyla dinle ilişkilendirilerek düzenlenen sorular bireyin din karşısında durumu ve konumuna dair bilgilenmemize imkân tanırken, bu konuda kesin sonuçların çok da mümkün olamayacağını da her zaman akılda tutmalıyız.

Fetva Soruları ve Gündelik Hayatta Karşılığı

Gündelik hayatın fetva soruları açısından okunması ve anlamlandırılmaya çalışılması yeni bir yaklaşım

tarzıdır.³ Bu konu İlahiyat disiplinleri yanında sosyoloji, sosyal psikoloji, sosyal tarihin alanına da girmektedir. Bununla birlikte fetva sorularının birebir sosyolojik okuma imkânına elverişli olduğunu da söyleyemeyiz. Burada dikkatli bir gözlem yaparsak fetva sorularının hem içerik olarak, hem de teknik alt yapının düzenlenişi açısından sosyolojinin kurallarına uymadığı anlaşılır.⁴ Bununla birlikte fetva soruları, gündelik hayatla birebir ilgili ve bu konuda yapılacak çalışmalar da önemli bir boşluğu dolduracak potansiyeldedir. Dolayısıyla gündelik hayat çalışmalarında 'fetva soruları'nın da yer alması gerekmektedir. Böylece hukuk, otorite, sivil tavır alışlar açısından dönemsel farklılıklar açığa çıkartılarak, karşılaştırma yapma imkânları da sağlanmış olur.

Konjonktürel gelişmelerle bire bir bağlantılı olduğu görülen fetva soruları dinamik bir veri bankası gibi de değerlendirilebilir. Gündem ve birey bazında dinî davranma biçiminde neden olduğu kaygı, gerginlik veya değişim, soruların içeriğinden gayet rahat anlaşılabilir. Ayrıca toplum hayatında dinî değerlerin ve sembollerin değişimi veya anlam kaybına uğraması, bunların nedenleri hakkında da bilgi sahibi olunabilir. Bu anlamda dinî değerleri ve sembollerini, insanın varolma amacına uygun olarak toplum hayatında meşruiyetini sağlayan en güçlü referans kaynakları olarak değerlendirebiliriz. Fetva sorularında gündelik hayatın hemen hemen bütün hâlleri sıkıntıları, gerginlikleri, mutlulukları vs. açığa çıkarken, yaşanan değişimin psiko-sosyal analizleri veya toplumsal alan bilgisinin en önemli sacayağı olan din-insan ilişkisinin nasıllığına dair tarihsel bilgiye ulaşmak da mümkündür.

Toplumsal alan analizlerinde fetva sorularının ciddi anlamda bir veri olduğu da aşikardır. Hem din-birey ilişkisinin şekli, düzeyi, nasıllığı, hem de toplumsal süreçlerin bu ilişkideki durumlara katkıları, bu sorulara dair analizlerde açığa çıkacaktır. Dolayısıyla toplumu tanıma bağlamında yapılacak birçok konunun içine fetva soruları da girmelidir diyebiliriz.

Fetva Soruları ve Sosyoloji

Sosyolojinin modern toplumda kendini, din karşısında konuşlandığı bir vakiydir. Burada dinin insan algısındaki ontolojik kabul ediş ile sosyolojinin dindin dışı ayrışması üzerine temellenen birey algısındaki sekülerleşme, disiplinler arasındaki en temel farklılaşmayı gösterir. Fetva sorularının sosyolojik

çözünürlüğü konusunu incelediğimizde geleneksel dönemde toplum hayatının bilgisini sunan din ile modern toplum yapısına dair okumaları kendi alanıyla sınırlayan sosyolojinin işleyiş şekilleri ve farklılıkları karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte konumuz gereği fetva sorularının sosyolojik çözünürlük imkanının araştırılmasında ne gibi durumlarla karşılaşacağımız hem önemli hem de dikkat çekicidir diyebiliriz.

Din - sosyoloji ilişkisi önemli ve bir o kadar da sorunlu bir konudur. Sosyoloji modernleşmeyle birlikte toplumsal yapıyı yeniden düzenleme, bir diğer ifadeyle değiştirme rolü de üstlenmiştir. Bu anlamda geleneksel toplumda dinin topluma yönelik rolünü kendine mal etmiştir diyebiliriz. Dolayısıyla modern zamanlarda toplumsal ifadelenmeler artık sosyolojik veri bağlamında ele alınmakta ve incelenerek değerlendirilmektedir. İslam dini ve toplumsal – dinî tavır alışlar da bu durumdan etkilenmekle birlikte dinin kapsayıcılığı ve insanda sağladığı haz/meşruyet-otorite ilişkisi sosyolojinin imkânlarını zorlamış, geriletmiştir diyebiliriz. Bunda insan-ibadet ilişkisi kadar, dinin gündelik hayatı belirleyen yönü de etkili olmaktadır.

Fetva sorularını sosyolojik veri bağlamında çalışmak, ciddi anlamda zor ve bir o kadar da sorunludur. Bu zorluk soruların isimlendirilmesinden, çalışacak kişinin ehliyet ve heyecanına kadar değişen yelpazede kendini göstermektedir. Dolayısıyla bu konu hem ilahiyat eğitimini hem de toplumsal–dinî/kültürel tavır alışlara ünsiyeti gerektirmektedir. Fetvaya gelen bir sorunun sosyolojik analizini yaparken karşılaştığımız en temel problem isimlendirmedir. Bu durum daha sonra ki süreçlerde gerekli olacak tasnif, tahlil, rakamsal karşılık ve değerlendirmeyi ciddi anlamda etkilenmektedir.

Öncelikle her soru hem birey din ilişkisini doğru zemine oturtma çabasını hem de aileden sosyal çevreye, topluma kadar bir dizi alt katmanları karşımıza çıkarılmaktadır. Bir soruyla örneklendirmemiz gerekirse: *Elektrik faturalarında kaçak kullanım bedeli diyor ben kaçak kullanmıyorum. Bu ödemeye de razı değilim. Ne tavsiye edersiniz?* diye gelen bir soru, bireysel durumu, ailede neden olduğu ekonomik eksilmeyi, toplumsal işleyişte haksız kazançları, bunu sağlayan düzenlemeleri, itiraz imkanının elverişliliği/ elverişsizliğinden, ahirete kadar uzanan bir dizi alt başlığı

karşımıza çıkarmaktadır. Bunun gibi her sorunun birçok alt başlığı olmaktadır.

Burada en çok sorulan konulardan biri olan gusül abdesti örneğini ele alabiliriz. Bu noktada fetva sorularının istatistiksel okumalarda başlıklandırılmasının nasıllığı yanında yapılan çalışmaların nasıl anlaşılması gerekeceğine dair de bilgilendirmeler vermesi hedeflenmektedir. Gusul örneğinde, soruların hangi başlıklar altında toplanabileceği konusunda şunlar zikredilebilir:

1. Gusül abdestini tarif eder misiniz?⁵
2. Gusül alıp, birkaç vakit namaz kıldıktan sonra vücudunda kalıntı olduğunu görenlerin durumu. Bu soru gusle mi, namaza mı, cinselliğe mi yazılacaktır?
3. Vücudunu bir kere, beş kere, kırk kere yıkayanlar/vesvese; bu soru gusle mi, vesveseye mi yazılacaktır?

Dinin, bir başka ifadeyle dindarlığın gündelik hayatın modern kuralların etkisiyle belli bir değişim sürecine girmesi hatta bu süreç içinde yeniden tanımlanıp okunması doğaldır. Burada soru fıkıhın elverişliliğini ne oranda gerçekleştirdiğimizdir.

4. Eşlerden birinin gusül almamasının neden olduğu -boşanmadan ruhsal sıkıntıya kadar- gerginlikler; bu soru gusle mi, aile problemlerine mi yazılacaktır?
5. Rüya- gusül ilişkisi; rüyaya mı, gusle mi, vesveseye mi yazılacaktır?
6. Gusül gerektiren durumlarda bebeği emzirmek gerekirse bu, gusle mi, geleneğe mi, yazılacaktır?
7. Bakıma muhtaç birinci derecedeki yakınların temizliği⁶; gusle mi, büyüklerin bakımına mı, ibadete mi yazılacaktır?
8. Jinekolojik muayene- fitil tedavisi; gusle mi, oruca mı, namaza mı yazılacaktır?
9. Vücut temizliği; gusle mi, temizliğe mi yazılacaktır?
10. Cinsel ilişki sonrası regl olduğu durumlarda soru başlığı; ilişki mi, regl mi, gusül mü, psikoloji mi olacaktır?

11. Zina veya tecavüz sonrası bir türlü bitmeyen gusüllerin başlığı ne olacaktır?

12. Komşum çok uzun süre gusül alıyor. Bu susuzlukta daha az sürede gusül alınsa olmaz mı veya sizler camilerde bu konuya dikkat çekseniz. Bu sorunun başlığı gusül mü, su tüketimi mi, hutbe konusu olarak DİB'e teklif mi olmalıdır vs.

Yukarıdaki şıklardan da anlaşılacağı üzere sadece bir sorunun onu aşkın alt başlığı içermesi, fetva sorularını tek başlık, hatta birkaç başlık altında bile isimlendirmeyi imkan haricine çıkarmaktadır. Bunda hayatın birçok detayı içeren yönü kadar, kişinin olay

Sosyolojinin modern toplumda kendini, din karşısında konuşturduğu bir vakıdır. Burada dinin insan algısındaki ontolojik kabul ediş ile sosyolojinin din-din dışı ayrışması üzerine temellenen birey algısındaki sekülerleşme, disiplinler arasındaki en temel farklılaşmayı gösterir.

karşısındaki özel konumu da etkilidir. Dolayısıyla fetva sorularının bu yönü tecrübî bilgilenimin önemini açığa çıkarmaktadır. İsimlendirmede yaşanan sorunlar değerlendirmeyi de direkt olarak etkileyecek ve sağlıklı sonuçlara ulaşılmasına engel olacaktır. Bu bağlamda fetva sorularının sosyolojik analizleri yaklaşık rakamlar ve iç içe geçmiş birçok farklı alt başlığı içerdigi bilinerek ele alınmalı bu merkezde okunmalıdır diyebiliriz.

Ayrıca fetva sorularının sosyolojik analiz imkânı çerçevesinde soru soran şahsa yöneltilen karşı sorularda da ciddi problemler yaşanmaktadır.⁷ Toplumumuzun anket kültürüne yabancı olması bunda etkendir. Ne var ki bu sonuç toplumsal alanda neden olunan kırgınlık, gerginlik ve yanlış anlamayı engellememekte bilakis kuruma dair olumsuz kanaatlerin yaşanmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla bu açıdan da fetva soruları tam bir sosyolojik analize imkân vermemektedir diyebiliriz.

Sonuç olarak fetva sorularının sosyolojik analizi önemli bir bilgiyi ihtiva ederken, sosyolojinin sınırları yanında, hayatın yaşanan anla alâkalı kısmındaki sınırsızlık ve dinin kuşatıcı, ikna edici yönü karşımıza çıkmaktadır. Nihai planda fetva soruları, halkın so-

runlarına dinin cevabının ne olduğunu öğrenme talebini göstermektedir. Bunların içerik ve durum analizleri önemli ve fakat çok zor ve sıkıntılı bir durumdur diyebiliriz. ■

dipnotlar

- ¹ Nuray Mert, *Laiklik Tartışmalarına Kavramsal Bir Bakış*, İstanbul 1994, Bağlam Yay., s.30.
- ² Şerif Mardin, *Türkiye 'de Din ve Toplumsal Değişme*, İstanbul 1992, s.34; Erol Güngör, *İslâm 'ın Bugünkü Meseleleri*, İstanbul, 1983, s. 58, b.2.
- ³ İstanbul Müftülüğü 'fetva birimi'ne yöneltilen sorulardan yola çıkarak, toplum hayatında kişilerin bir biçimde dinle ilişkilendirdikleri durumları açığa çıkaran üç telif çalışmam bulunmaktadır: Nevin Meriç, *Gündelik Hayat ve Fetvalar*, İstanbul 2004, Pınar Yay.; Fetva Sorularında Değişen Kadın Yaşamı, İstanbul 2004, Selis Yay.; Değişen Kentte Dini Hayat, İstanbul 2005, Kapı Yay.
- ⁴ Çünkü müftülüklerde din hizmetleri açısından öncelik, sosyolojik imkânlarla çözümler üretmekten çok, halkın sorularına dinî açıdan doğru cevapların verilmesini sağlamaktır. Sosyolojik imkânlarla çözüm üretmek ise farklı altyapı çalışmalarını gerektirmektedir
- ⁵ Genel anlamda memleketimizde gusül abdestinin alınmasının bilinmediği düşünülemez. Gerçekte böyledir. Bu soru kültürel – dinî yaklaşımlardaki uygulama biçimine dair farklılığın büyük şehirde neden olduğu karşılaşma/çatışma alanlarını açığa çıkarmakta, birçok vatandaşın abdestiyle ilgili kaygı duymasına neden olmaktadır. Dolayısıyla sorunun hem kendisi hem de içerik analizinin toplumsal algı ve ilişki biçimi çerçevesinde değerlendirilmesi gerekmektedir.
- ⁶ Anneme-babama baktığım ve her vakit gusül almam mümkün olmadığı için üç aydır namaz kılamıyorum.
- ⁷ Bizzat kendi çalışmamda yaşadığım bu durum karşısında uygulama bir seneye sınırlı tutulmuştur. Oysa soruyu soran şahsın mahremiyetine azami gayret gösterilmiş ve sadece yaş, semt, okul bilgileri istenildiği hâlde şikayetler ve olumsuz karşılıklar alınmıştır. Bkz. N. Meriç, *Gündelik Hayat ve Fetvalar*, s.20, dn2.